

Эдертиг

Экскурсия

Школаның төөгү башкызы: «Даарта шупту экскурсия баар бис. Тос шакта школа чанынга чыглыр. Чурулга кыдырааштарын, өңнүг карандаштардан ап алыр силер» — деп чарлаан.

Уругларга суур чоогунга экскурсиялаары элдептиг болган. Оларны-биле алырга, суур чанында ындыг-ла онза чараш чүве чок. Анаа хову. Ында-хаая даш көжээлер, хорумнар, бичии тейжигештер таваржыр. Олар аңаа чеже катап сайзанактап ойнаваан дээр.

Суурдан элээн ыракта, даш көжээниң чанынга өөреникчилер доктаап дыштанганнар. Ол көжээ аңаа та каш чүс чыл туруп келген.

Башкы өөреникчилерни ол көжээниң чанынга олуртуп алгаш, солун чугаазын эгелээн:

— Бо турган көжээниң хевирин топтап көрүңер даан, кижини ышкаш. Ында шаандакы шагның тураскаал бичиин көрүп тур силер бе? Бо көжээ, дуу чыткан хорум, ооң ындында тейжигештер болза, эрте-бурунгу шагның төөгүзү-дүр.

Уругларның ыдыды читкен. Шыпшың.

— Эрте-бурунгу өгбелеривистиң төөгүзүн эртемденнер канчап билип ап турарыл? Ол үеде чурттап чораан кижилерниң турлагларын, оон бээр артып калган тураскаалдарын, хөөр базырыктарын шинчилеп өөренир *археология* деп эртемниң дузазы-биле билип алыр. Тываның девискээринге даш вектин үезинде чурттап чораан кижилерниң турлагларын Таңды районунуң Оңгача деп бичии хемчигежиниң унундан, Хемчиктен эртемденнер шинчилеп тыпканнар. Эрте-бурунгу улустарның чурттап чораан турлагларын Туран хоорай чанындан, Шагаан-Арыгда Чааты хемниң эриинден база шинчилеп тыпкан. Бурунгу шагның улустарының төөгүзүн коптарып келир тураскаалдар, даш көжээлер, базырыктар, куйлар, хорумнар Тывада кайы хөй. Ам чурук кыдыраажынга бо көжээни чуруп алыңар – дээш, башкы солун чугаазын дооскан.

(В.Л. Биче-оол, К.О. Шактаржык «Тыва дугайында чугаалар»)